

TANULMÁNYOK

PACH ZSIGMOND PÁL

„... stamina panni grossi, quae lodin appellantur” GYAPJÚSZÖVŐIPAR KASSÁN A XV–XVII. SZÁZADBAN

A *debreceni* posztószövők XIV. század végi céhlevele alapján egy korábbi tanulmányomban számos adattal igazoltam, hogy a szűrposztót (szürkeposztót) készítő mesterembereknek *csapó* volt a hagyományos magyar elnevezése, amelyet rendszerint a *lanifex* (= gyapjúműves) szóval fordítottak *latinra*. A céhlevél egyben kiindulópontul szolgált ahhoz, hogy a debreceni gyapjúszövőipar alakulását a XVII. századig nyomon kövessem.¹ Hasonló kísérletet teszek a jelen dolgozatban, amelyet egy, a debrecenivel közel egykorú *kassai* forrás alapoz meg, lehetőséget nyújtva a latinon kívül az ide vonatkozó *német* nyelvű terminológia azonosítására is.

1.

A szóban forgó forrás Kassa legrégebb városkönyve: 1393-tól 1405-ig terjedő bíró-sági jegyzőkönyve, amelyet latin nyelven vezettek, de a szereplő személyek foglalkozását sokszor németül írták. A forrás különös becsét az adja, hogy több mint 6200 tételt tartalmaz. Ezek túlnyomó részét magán a bíróságon készült emlékeztető alapján jegyezték be, sommás szövegezéssel: ki idézett be kit, milyen pénzüsszeggel vagy áruval való tartozása után. Kisebb részük a bíróságon kívül megtárgyalt ügyekről szólt, amelyek valamivel részletesebb fogalmazásban kerültek be a városkönyvbe.²

Hadd kezdjem rögtön az utóbbi tételek közül kettővel, amelyek 1405. február 18-i keltezésűek. Az egyik: „Mennel Lüchtel *lanifex* profitebatur se teneri Johanni heringer novem stamina panni grossi quae *lodin* appellantur solvendos [!] ad festum Penthecostes proximum, pro quibus obligavit sibi domum suam et omnia bona mobilia”, azaz Mennel Lüchtel *csapó* – a bíróság előtti megjelenés nélkül – elismerte, hogy Johannes heringkereskedőnek kilenc vég *lodinnak* (= lodennek³) nevezett durva posztóval tartozik, amelyet 1405. június 7-ig kell megadnia, s amelyért

1 A debreceni posztószövők legrégebb céhszabadalma. Egy XIV. század végi céhlevél utóélete. Századok 129 (1995) 63–100.

2 Acta Iudiciaria Civitatis Cassoviensis 1393–1405. Das älteste Kaschauer Stadtbuch (= AICC). Bearbeitet von Ondrej R. Halaga. München 1994.

3 Lásd alantabb a 34. jegyzetet. – A Mennel keresztnévre vö. Menlinus, Mennel, Mendel (Nagyszombat, 1400–1407): *Fejérpatak*y alább id. mű 113–120.

házát és minden ingóságát lekötötte hitelezőjének.⁴ A másik tétel: „Hempel *lanifex* confessus est se teneri dicto Johanni heringer quatuor stamina quae *lodin* dicuntur solvenda ad festum Penthecostes, et pro eis obligavit sibi domum suam”, vagyis Hempel *csapó* hasonlóképpen nyilvánította ki, hogy az említett Johannes heringárusnak tartozik négy vég úgynevezett *lodinnal*, amelyet szintén a fenti határnapig kell megfizetnie, és ezért a házával vállalt kötelezettséget.⁵ A két csapómester más ügyekben korábban személyesen is megjelent a bíróság előtt: Mennel *lanifex*, egy társával együtt, 1400. január 13-án 8 forint 7 garas adóssága miatt volt beidéztve;⁶ ugyanaz év április 26-án pedig egy saját kinnlevőségének behajtásáról nyilatkozott⁷ Hempel *lanifexet* 1403. október 1-jén 28 forint tartozásáért szólította a bíróság elé a hol *fischerként*, hol *piscatorként* emlegetett Simon halász (halkereskedő),⁸ aki más alkalmakkor Clinzbach (Klingbach) *lanifexet*, majd Oswald *lanifexet* is beidéztette, 32 forint, illetőleg 28 forint tartozásuk megváltására.⁹ S rajtuk kívül is szerepelt még a jegyzőkönyvekben jónéhány *lanifex*: Janusch, Stanislaus, Georgius, Petrus és Waltherus keresztnévűek (személyenként egy-öt ízben), túlnyomórészt mint adósok.¹⁰ De a névsor még velük együtt sem teljes. Mert bár a Janusch, Hannus, Johans névalakok általában ugyanannak a keresztnévnek voltak a változatai,¹¹ mégsem látszik valószínűnek, hogy *Janusch lanifexszel* egyazon személy lett volna az a *Schwarz*

4 AICC 315 (6029. tétel). – A sózott heringet északról, a Balti-tenger felől Krakkón át hozták be Kassára: *Stanislaw Kutrzeba*: Handel Krakowa w wiekach średnich na tle stosunkow handlowych Polski. W Krakowie 1902. 64. – „Hanuszkónak, szandecinek, heringre adtam f. 15”: *Kerekes György*: A kassai kereskedelmi társaság feljegyzései. 1502 és 1503. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (= MGSz) IX (1902) 115. – „Hazatérvén [Krakkóból Kassára] hoztam 6 tonna heringet”: *Kerekes György*: Kalmár Gergely deák regestumja kereskedéséről. 1574–82. MGSz X (1903) 72. – Tonna (*Tonne*) a német szó hordó jelentését alapul vevő mérték: 1000 vagy 1200 db hering: *Bogdán István*: Régi magyar mértékek. Bp. 1987. 124.

5 AICC 315 (6031. tétel).

6 AICC 182 (3198. tétel). – Az ún. budai *computus* szerint a XIV. század utolsó évtizedeiben és a XV. század elején 1 garasa 4 dénárt, tehát 1 százdénáros forintra 25 garast számítottak. De megjelentek a budaitól eltérő, helyi garasértékek is. Így az ún. kassai számítású forintot, amely Abauj és Zemplén megyében 1378 és 1407 között adatolható, 38 garassal számolták. Lásd *Engel Pál*: a XIV. századi magyar pénztörténet néhány kérdése. Századok 124 (1990) 86–89. – Nyilván az utóbbiról van szó, minthogy a jegyzőkönyv 4 forint 26 garas, 4 forint 30 1/2 garas, 2 forint 33 garas, 1 forint 34 garas összegű adósságokat is rögzített: 3178, 3194, 1281, 95. tétel stb. – A kassai számítású forintra (*flor. Casser*) közvetlen utalás is található a jegyzőkönyvben: 4475. tétel.

7 Nicolaus Salamon est liber a Luchtil lanifice: AICC 191 (3404. tétel).

8 AICC 286 (5421. tétel).

9 AICC 269 (5057 tétel, 1403. március 2.); 313 (5990 tétel, 1405. február 14.).

10 *Janusch* (Johannes) *lanifex*: 132 (2168 t. 1398. február 3.); 155 (2659 t. 1398. december 20.); *Stanislaus* *lanifex*: 89 (1076. t. 1395. november 27.); 235 (4377 t. 1401. december 2.); 241 (4512 t. 1402. február 24.); *Georgius* *lanifex*: 89 (1091 t. 1395. november 27.); *Petrus* *lanifex*: 167 (2871 t. 1399. június 13.); *Waltherus* (Baltherus) *lanifex*: 160 (2755 t. 1399. február 21.); 176 (3063 t. 1399. november 3.); 179 (3132 t. 1399. november 29.); 187 (3308 t. 1400. február 13.); 189 (3362 t. 1400. április 6.).

11 *Halaga*: Einleitung 17. – Ezért az adóssága miatt beidézt *Janusch lanifexet* és *Johannes von Bunkenberg* (Kassától északnyugatra) *lanifexet* egyazon személynek tekintetem. A két tételben egyébként a hitelező is azonos. Lásd az előző jegyzetet.

Hannus lanifex, aki 1401. június 3-án 93 forintról tett adósságbevallást bíróságon kívül.¹² Az utóbbival bízvást azonosítható viszont a latinosított néven bejegyzett *Johannes Niger lanifex*, aki 1402. február 8-án 50 forintnyi tartozását ismerte el hasonló módon.¹³

A latin és a német szó váltogatása nemcsak a keresztnévek, hanem a családnévvé váló foglalkozásnévek esetében is gyakran figyelhető meg. De vajon mi volt a *lanifex* német megfelelője? Az értékes forráskiadvány közrebocsátója, Ondrej Halaga a *weber* szót tartja annak – a *textort* pedig a *lanifex* latin szinonímájának.¹⁴ Ám akkor mivel magyarázható, hogy a kassai jegyzőkönyvben a *weberen* kívül a *wollenweber* foglalkozásnév is többször fordul elő – a *lanifexen* kívül pedig nemcsak a *textor*, hanem a *linifex* is?¹⁵ Hozzásegítenek a magyarázathoz a nem sokkal később íródott bártfai számadáskönyvek, amelyeket több mint egy évszázada Fejérpataky László adott közre úttörő művében. Bártfa 1418. évi adójegyzéke ugyanis a város adófizetői között a következő személyeket is megnevezte: Stulbeyn *lanifex*, Stephan *wollinwebir*, Cristil *wollinwebir*.¹⁶ Ugyanők az 1419., majd 1420. évi kimutatásban így szerepelnek: Stulbeyn *lanifex*, Stephanus *lanifex*, Cristil *wollinwebir*.¹⁷ Az utóbbi adójegyzékek összeállítója tehát, amikor a Stephan keresztnévet Stephanusra latinosította, a *wollinwebir* (= *wollenweber*)¹⁸ foglalkozásnevet is latin megfelelőjére: *lanifexre* változtatta. Hasonlóan járt el akkor is, amikor ugyanazt a személyt hol Paulus *linifex*, hol Paul *Leynweber* néven jegyezte be.¹⁹

A *weber* szó önmagában, előtag nélkül egyébként is elég ritkán olvasható a bártfai iratokban. Gyakrabban szerepel szóösszetételekben, amelyeket tanulságosan sorakoztat fel az 1435. évi bártfai adójegyzék: Stephen *wolweber*, Greger *wolweber*, Hannus *wolweber*, Paul *leynweber*, Crischan *leynweber*.²⁰ Az 1437. évi kimutatás bejegyzései nem kevésbé szemléletesek: Stephen *wolweber*, Greger *wolweberin* (!), Sigmunt *wolweber*, Paul *leynweber*, Crischan *leynweber*.²¹ A szövőipar két fő ágának művelői lépnek hát elénk: a gyapjúszövők és a lenszövők, azaz a posztókészítők és a vászonkészítők. Az utóbbiakat magyarul takácsnak, németül *lein(en)webernek*, latinul *linifexnek* hívták, s többnyire rájuk vonatkozott a közelebbi megjelölést nélkülöző *weber* és *textor* kifejezés is. Az előbbieket, közülük nevezetesen a szűr(ke)-posztó és a hasonló durvább gyapjútermékek készítőit magyarul csapónak, németül

12 AICC 221 (4082 t.).

13 AICC 239 (4475 t.). – Ezekhez járul még az az 1395. augusztus 23-i tétel, amely *super antiquam* (!) *lanificem* jegyzett be 23 1/2 garas összegű követelést: 84 (968 t.). – Talán egy csapómester özvegyéről van szó? Vö. alább a 21. és 28. jegyzettel, amely a bártfai csapók között Greger *wolweberinre* is utal.

14 Halaga: Handwerkregister 449, 454.

15 Az utóbbira: Nicus et Georgius *linifex*: AICC 130 (2128 t. 1398. június 23.); Goderwasch et Georgius *linifex*: 134 (2233 t. 1398. február 3.).

16 Fejérpataky László: Magyarországi városok régi számadáskönyvei (= FVSz). Bp. 1885. 170–171.

17 FVSz 176, 184–185. – Vö. azokkal az 1435. és 1436. évi bejegyzésekkel, amelyek szerint *aliqui lanifices* még hátralékban vannak adójukkal: FVSz 432, 443.

18 Lásd alább a 34. jegyzetet.

19 FVSz 263, 416 (1427, 1435).

20 FVSz 427–429.

21 FVSz 454–457.

*woll(en)weber*nek, latinul *lanifex*nek mondták.²² Ezt a megkülönböztetést tette a kassai városkönyv írnoka is, amikor a fentebb említett Walther foglalkozásnevét az egyik 1399. évi tételben először *textornak* írta, majd ezt áthúzta és *lanifexre* javította – két különböző szakmáról lévén szó: takácsmesterségről és csapómesterségről.²³

A latin és a német terminológia ismeretében immár kiderül, hogy az a *Mennel wullinwebir*, akiről egy 1401. május 9-i tétel szól,²⁴ azonosítható a fentebb többször felidézett *Mennel lanifexszel*; az 1398. szeptember 20-án bejegyzett *Stancel wulveber*²⁵ bizonyára egyazon személy volt a korábban említett *Stanislaus lanifexszel*; *Petrus wollinwebir*²⁶ a már megnevezett *Petrus lanifexszel*; *Jurg wollinwebir*²⁷ pedig valószínűleg *Georgius lanifexszel*. Másrészt viszont bővül a kör két olyan csapómesterrel, akiknek csak a foglalkozásnevét (*wulweberyn*, *vullwebir*) vezették be adósként jegyzőkönyvbe, de személynevét nem;²⁸ végül egy harmadikkal is, aki hol Ladislaus *wollenwebir*, hol Ladislaus *vulweber* megnevezéssel szerepelt,²⁹ és biztosan azonosnak tekinthető Lasla *wulveberrel*,³⁰ sőt alighanem azzal a Lasla *lottinwinkerrel*: lódenkészítővel is, akinek a fia 2 forint 27 1/2 garas tartozása miatt állt a bíróság előtt 1400. január 26-án.³¹

Összesen tehát – a lehetséges azonosságokat mind kiszűrve – óvatos számítás szerint is legalább 14 főt tett ki azoknak a kézműveseknek a száma, akik a XIV. és XV. század fordulója körüli években szür(ke)posztószövással, azaz csapómesterséggel foglalkoztak Kassán.

A városkönyv írnokai, amikor latinul nevezték meg ezeknek a mesterembereknek a készítményeit, akkor a szokásos szószerinti fordítást használták: *V ulnas grizei*

22 A magyar *csapó* (gyapjúcsapó) kifejezésnek megvolt a szószerinti német megfelelője is: *Wollschlagger*. Lásd *Gustav Schmoller*: Die Strassburger Tucher- und Weberunft. Strassburg 1879. 407 s. köv. Ez *wolslaser* alakban az 1403 és 1439 között szerkesztett Budai Jogkönyvben is előfordul: Das Ofner Stadrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn. (= OST). Hgb. von *Karl Mollay*. Bp. 1959. 108.; vö. „weben, spynnen, karten und *wolslachen*” Zsigmond király 1411. szeptember 1-jei rendelkezésében a barchetkészítés Kassán való összpontosításáról: *Wenzel Gusztáv*: alább id. mű 6, 16. – Sopron város adózái között 1437-ben Hainrich *Wolslaser*, Pozsonyváralján 1646-ban Sigismundus *Wolschloger* nevű lakost is összeírtak: *Házi Jenő*: Sopron sz. kir. város története. II. 3. Sopron 1933. 73; *Maksay Ferenc*: Urbáriumok. XVI–XVII. század. Bp. 1959. 196. – De feltehető, hogy már a soproni házbirtokosok (köztük számos iparos) 1379. évi jegyzékében szereplő Jächel *Wolflacher* (?) nevének is ez a helyes olvasata. Lásd MGSz V (1898) 513; *Házi Jenő*: Sopron sz. kir. város története. I. 1. Sopron 1921. 187.

23 AICC 176–177. (3063 t. 1399. november 3.). – A két különböző szakmának megfelelően (ahogy urbáriumok és egyéb források tömeges névanyaga tanúsítja) két különböző családnév: *Takács* és *Csapó* alakult ki.

24 Ekkor 5 forint 16 garast kitevő adósságát ismerte el: AICC 220 (4052 t.).

25 15 forint adósságát vallotta be ez alkalommal: AICC 149 (2517 t.)

26 4 flor. minus ort = 3 3/4 forint adósságáról nyilatkozott 1400. február 13-án: AICC 186 (3290 t.).

27 7 flor. 1 ort = 7 1/4 forint összegű kölcsönét ismerte el adósa 1401. november 26-án: AICC 234 (4359 t.).

28 „Niclos Scholteys super *wulweberyn* et maritum eius”: AICC 58 (308 t. 1394. szeptember 7.); vö. fentebb a 21. jegyzettel); „Stephan Kuttner super *vullwebir*: 136 (2269 t. 1398. március 11.).

29 AICC 114 (1749 t. 1397. január 10.); 138 (2291 t. 1398. április 15.).

30 AICC 144 (2404 t. 1398. június 28.).

31 AICC 183 (3216 t.).

panni – 5 rőf szürkeposztót – róttak egy Tamás nevű polgár terhére, mint bizonyos Mátéval szemben fennálló (egyik) adósságát 1395. február 6-án;³² *I stamen griseum et quatuor specias* [!] *lanae* – 1 vég szürkeposztót és 4 köteg gyapjút – jegyezték be Vince övkészítő javára, mint Szepsi Miklós (Nikusch von der Moldau) tartozását 1400. január 26-án.³³

Többnyire azonban – ahogy a bevezetőleg idézett két tételben is – a *pannus griseus* leginkább dívó német megfelelőjét írták be: a *lodent* (hol *e*-vel, hol *i*-vel, hasonlóan a fentebbi *weber*–*webir* változatokhoz).³⁴ Eszerint ismerősünk, Mennel Luchtel csapómester – ezúttal Mendel Luchtelnak írva – III *stamina loden*: 4 vég *lodennal* tartozott *Parvus* (nyilván: *Klein*) *Nicolaus*nak;³⁵ más hitelezők bizonyos Caspartól *I lodin*,³⁶ Hannus Knorrtól ugyancsak *I stamen lodin* meg 1/2 forint követelést rögzítettek a bírósági jegyzőkönyvben.³⁷ Az árviszonyok szempontjából is tanulságos az az 1394. évi tétel, amely szerint Baller kassai polgár azért idézte be vejét, az eperjesi Johannes Stencelt, mert az 24 vég, egyenként 3 forint, és 7 vég, darabonként 4 1/2 forint áru *lodennal* tartozott neki.³⁸ Ezek az összegek a *loden* alacsony árszintjét jelzik. Hiszen Kassa tanácsának egy posztóvásárlással kapcsolatos 1405. évi elismervénye szerint 1 vég striegau (sziléziai) posztóért 6 1/4 forintot, 1 vég hosszú thieneni (németalföldi) posztóért pedig nem kevesebb, mint 26 3/4 forintot kellett fizetnie.³⁹ S ha az utóbbinak ára az 1430-as években 16–18 forintra esett vissza,⁴⁰ egy másik németalföldi fajta: a mechelni posztó végje 1431-ben is 28 forintjába került Kassa városának.⁴¹

Az ország más vidékeiről származó korabeli források is fényt vetnek a *loden* forgalmazására és árfekvésére. Elsőbben is a soproni ún. keresztesvám⁴² 1394. évi tarifája, amely a vámolás alá eső áruk közé *loden* szóalakban sorolta be. Míg az itáliai és németalföldi (brüsszeli, löweni) posztó után végenként 12–24 dénár, a kölni után 6 dénár, de még a lengyel (*von Polan*: valószínűleg lengyel-sziléziai), illetve a durva cseh posztó (*von Pehem, daz grab ist*) és a barchet (*parchant*) végje után is 3, illetve

32 AICC 73 (702 t.)

33 AICC 183 (3222 t.) – Szepsi (Moldau) mezőváros Kassától délnyugatra esik Abaúj megyében.

34 A hangsúlytalan *e*-nek *i*-vel való váltogatása a (*west*-)mitteldeutsch dialektusra volt jellemző: *Halaga*: Einleitung. 11–12.

35 AICC 146 (2452 t. 1398. augusztus 26.).

36 AICC 121 (1912 t. 1397. június 4.).

37 AICC 227 (4210 t. 1401. augusztus 1.).

38 AICC 50 (118 t. 1394. február 14.) – Az eperjesi Stencel nyilván maga is csapómester volt. Az egykorú eperjesi iratokban is szerepel a *wollenweber* (*wulweber*) foglalkozás és terméke, a szürkeposztó: *pannus griseus alias gro* [= grau] *gewant* (vagy *gro tuch*). Lásd Iványi Béla: Eperjes szabad királyi város levéltára 1245–1526. Szeged 1931. 66, 88, 96, 147, 154, 190 (1411, 1428, 1429, 1447, 1450, 1466).

39 Mályusz Elemér: Zsigmondkori Oklevéltár (= ZsO). II. 1. Bp. 1956. 474.

40 FVSz 453, 464 (1437, 1438).

41 Kemény Lajos: Kassa város régi számadáskönyvei 1431–1533. Kassa 1892. 4.

42 A soproni kereszteslovagok vámjára (*kreitzmaut*), amelyet a város kezelt (bérelt), lásd Házi I. 1. Sopron 1921. 89–90 (1346); I. 3. Sopron 1924. 336 (1451); I. 4. Sopron 1925. 57 (1454); I. 7. Sopron 1929. 303 (1528); MGSz XII (1905) 266 (1577).

2 dénár vámot írt elő, addig a lodenra csak 1 1/2 dénárt vetett ki.⁴³ Megfelel ennek az az 1427. évi adat, amely szerint Sopronban ekkor 3 forintot fizettek *umb ein loden*.⁴⁴ de nyomon követhetjük ezt az árut az 1403 és 1439 között szerkesztett Budai Jogkönyvben is mint bécsi és erdélyi lodent;⁴⁵ a Johannes Siebenlinder volt királynéi harmincados által 1436-ban összeállított budai harmincadtarifában mint tullni lodent;⁴⁶ majd az 1457–1458. évi pozsonyi harmincadkönyvben is – bár a több mint 15 000 véget kitevő elsőrendű és középminőségű posztóimporthoz képest csekély mennyiségben: 61 1/2 vég alsó-ausztriai (bécsi, hainburgi és brucki) loden behozatalában. Míg a különböző itáliai, németalföldi, alsó-rajnai és délnémet kelmék végenkénti vámtétele 2 forint és 1/3 forint között mozgott, s a jobbfejta cseh–morva–sziléziai árué 1/4 forintra, a gyengébbé 1/6 forintra ment, addig 1 vég loden után átlagosan 1/10 forint körüli összeget kellett leróni a pozsonyi harmincadon.⁴⁷ A soproni harmincad 1483–1489. évi jegyzéke szerint pedig – amely egyéb importált gyapjúszövetek mellett összesen 79 vég lodenposztót (*pannum lodenn*) regisztrált – vámtételük végenként 6–6 1/2 dénárt tett ki: a cseh posztó vámjának fele részét.⁴⁸

A lodennek a *griseusszal*, azaz a szűr(ke)posztóval való azonosságához – illetve egyneműségéhez – nem fér kétség. Erre vall az is, hogy a *daróc* kifejezést, amellyel Kováts Ferenc és más jeles kutatók a *loden* szót magyarra fordították,⁴⁹ az egykorúak gyakran szintén *griseusnak* mondták latinul. *Emi grisium vulgo darocz* – olvashatjuk az egri püspökség 1490-es évekbeli számadásaiban.⁵⁰ *Emi decem et octo ulnas de chriseo sive darocz* – jegyezte be a gyulai várnagy 1527. évi számadáskönyvébe.⁵¹ Nem kevésbé jellemző, hogy a kassai városkönyvnek fentebb 1405-ből idézett *novem stamina panni grossi, quae lodin appellantur* tételével⁵² századok múltán is szinte egybecsengett a zólyomlipcsei uradalom 1663. évi urbáriumának előírása: *dant pannum crassum szűr dictum*.⁵³ Az 1656-ban kibocsátott és 1711-ig többször újra kinyomtatott országos vámtarifa azután a szóban forgó posztó-

43 FVSz 145–146; Kolosváry Sándor–Óvári Kelemen: Corpus Statutorum Hungariae Municipium (= CSHM). V. 2. Bp. 1904. 3; Házi II. 1. Sopron 1930. 8–9.

44 Házi II. 2. Sopron 1931. 377.

45 *wiener loden, sibenpurger loden*: Ost 197.

46 *tulner loden*: Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis (= CD). X. 8. Budae 1843. 665; Andreas Michnay–Paul Lichner: Ofner Stadtrecht. Pressburg 1845. 275; Budapest történetének okleveles emlékei. Összeáll. Kumorovitz L. Bernát. III. Bp. 1987. 270. – Tulln alsó-ausztriai városka Bécestől nyugatra a Duna jobb partján.

47 Kováts Ferenc: Nyugat-Magyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harmincadkönyv alapján. Bp. 1902. 52–54, 97, 99–102, 110–111, 172.

48 Házi II. 4. Sopron 1936. 317, 323, 325, 329, 332, 336.

49 Kováts 52, 97; hasonlóan már Fejérpataky 674.

50 Kandra Kabos: Adatok az egri egyházmegye történelméhez. II. Eger 1887. 360.

51 Veress Endre: Gyula város oklevéltára (1313–1800) (= GyO) Bp. 1938. 115.

52 Lásd fentebb a 4. jegyzetet.

53 Richard Marsina–Michal Kušik: Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku. Bratislava 1959. II. 321–322, 325 stb.

tófajtát mindhárom nyelven megnevezte, amikor *de una petia panni crisiis vulgo lodn vel szūr* vetett ki harmincadot.⁵⁴

2.

Felvetődik ezek után a kérdés: vajon a viszonylag olcsó *lodenen*, valamint a latinul *lodex*nek hívott, ugyancsak olcsó gyapjúpokrócon⁵⁵ kívül készítettek-e másfajta, költségesebb posztót is a kassai *lanifex*ek?

Talán a barchetszövésre (*textura barchani seu fustani*) gondolhatunk, amelynek Kassán való összpontosítására és fejlesztésére Zsigmond király tett nagyralátót, de végül is meddő kísérletet 1411 és 1430 között?⁵⁶ A barchet azonban nem posztó, vagyis gyapjúsövet, hanem *gyapot*- és lenfonal szövedéke; így kívülesett a *gyapjú*műves *lanifex*ek szakmai illetékességén.⁵⁷ Több okkal figyelhetnénk fel a kassai városkönyv 1394. február 14-i tételében említett és végenként 9 1/2 forintra becsült, *gyapjúból* és lenből szőtt *slagtuchra*,⁵⁸ amelyet főleg nagyobb posztókötegek (bálák, terlingek) burkolására, csomagolására használtak (a bártfai számadásokba⁵⁹ és a pozsonyi harmincadkönyvbe⁶⁰ *umslag* elnevezéssel jegyezték be), de ez inkább importáru, mintsem helyi termék volt.⁶¹ Teljes joggal hivatkozhatunk viszont a kassai városkönyvnek arra az 1394. november 9-i tételére, amelyben Nicusch Mild özvegye, Anna bírósági bejegyzést foganatosított a Szepsiből (Moldau) való Nikolausszal szemben egy vég *jó kassai posztó (unum stamen Cassense bonum)*, Georggal szemben hasonlóan egy vég (*unum stamen similiter*) és Hempellel szemben is egy vég posztó tartozása miatt; ugyanekkor Stenczellel szemben szintén egy vég

54 Lásd pl. Vectigal Regium Reformatum. Posonii 1676. (Régi Magyar Könyvtár II. Bp. 1885. 381. [1388. sz.]). Idézi Antonius Bartal: Glossarium mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae. Lipsiae-Budapestini 1901. 467.

55 AICC 45 (19 t. 1393. július 14.); 53 (195 t. 1394. március 9.). Az utóbbi a pokróc árát 26 garasban jelölte meg; az 1429. évi bártfai számadás szerint pedig *pro uno lodice* 300 dénárt adtak ki: FVSz 292. – Az 1457–1458. évi pozsonyi harmincadkönyv németül *kocznnak* nevezte, 1 forint körüli vámértékkel: Kováts 185, 195. – A gyulai uradalom 1525–1527. évi számadásaiban a *lodex* (lodix) ára 50 dénár és 2 forint között mozgott: GyO 101–103.

56 Wenzel Gusztáv: Kassa város parkettkészítése a XV. század kezdetén. Pest 1870; a vonatkozó 1411, 1419, 1420, 1429 és 1430. évi oklevelek: 15–29, 33–37. – Az 1393–1405. évi kassai városkönyvben csupán egyetlen tétel szólt róla: Clos szíjgyártó 7 rőf *boni barchanni* és 4 rőf vászon (*tela*) tartozásáért idézte be Lörinc szabót: AICC 126 (2008 t. 1397. október 29.).

57 Lásd alantabb a 68–69. jegyzetet.

58 AICC 50 (139 t.: *schlachtuch*); 287 (5450 t. 1403. október 29.: *slagtuch*). – A Budai Jogkönyv megtiltotta, hogy új ruhát varrjanak *slagtuchból*, amelyet *dirdumdey*nek is hívtak és *von wüllen und leinen* készítettek: Ost 92, 108; vö. 229.

59 1 *terling* 18 vég „igazi” posztóból és 2 vég *umslagból* állt: FVSz 299, 432, 435 (1429, 1436)

60 *umbslag*: Kováts 97.

61 Kassa városa egy krakkói kereskedőtől „igazi” posztókon kívül *fyr Schlagtücher*-t is vásárolt 1419. december 22-én: Kemény Lajos: Művelődéstörténelmi adatok Kassa város iparához s kereskedelméhez. Történelmi Tár (= TT) 1887. 783. – Főleg importra vullanak a bártfai számadásokból idézett tételek is: 56. jegyzet.

posztóért és *hat kassai lodenért* (I *stamen*, VI *loden Cass(enses)*).⁶² Ismerős nevek jelennek meg íme ebben a jegyzőkönyvi tételben. Hiszen a kassai Hempellel, Stenczellet és Georggal meg a szeptsi Nikolausszal mint *lanifex*ekkel már találkoztunk fentebb, amikor pénzben vagy *griseus*ban, illetve *loden*ban fennálló tartozásukról tettek nyilatkozatot. Most pedig kitűnik, hogy esetenként a *kassai lodenen* kívül és attól megkülönböztetve, „jó” *kassai posztót* is számon kértek tőlük.⁶³ Nyilván ez utóbbiról szól az az 1396. szeptember 4-i bejegyzés is, amelyben Simon (talán a halásus?) többek között 5 rőf kassai posztó (*panni Cassensis*) követelését kívánta elismertetni Margit asszonnyal.⁶⁴ Ezek a tételek arról tanúskodnak, hogy a kassai *lanifex*ek fő termékük, a durvább fogású, de erős szövésű *loden* mellett jobbfajta, finomabb posztót is készítettek.

Valószínűleg ebben rejlik a magyarázata annak, hogy a XV. századi Kassán – ahol a céhszerveződés lendületesen megindult⁶⁵ – a városbeli *lanifex*ek (*wollenweberek*, csapók) *egyelőre* nem ezen a nevikön, hanem a mesterségüket tágabb körben kifejező *tuchmacher*, azaz posztócsináló néven láttak hozzá a céhalakításhoz. Kitudódik ez abból az 1514. évi jegyzékből, amely az úrnapi körmenetre fegyvert öltő kassai céheket – szám szerint 18-at – sorolta fel, köztük a *czwelchereket* és *tuchmachereket*.⁶⁶ A *czwelcherek* – akik a közönséges vászontól (*leinwand*, *leinvat*) eltérő finomabb szerkezetű-minőségű, sávolykötésű vásznat (*czwillich*, *csinvat*) szőttek,⁶⁷ és a *leinweberektől* egy ideig elkülönülő szakmát képeztek – 1461-ben a barchetszövők céhéhez (*parchanter czeche*) tartoztak,⁶⁸ és 1481-ben a céh elnevezésében is helyet kaptak (*czechmaister der parchenter und zwillicher*).⁶⁹ Hogy ebből az elnevezésből 1514-re csak az utóbbi szakma maradt meg, nyilván a kassai barchet-

62 Az özvegyasszony ugyanezen a napon Hannus bognárt is beidézte egy vég *kassai loden* tartozásáért: AICC 62 (388. és 395 t.).

63 A *posztó* és a *loden* hasonló értelmű megkülönböztetésére lásd pl. azt az 1507. évi soproni határozatot, amely megtiltotta a zsidóknak, hogy *gancze tucher und loden* vásároljanak, és belőlük ruhát varrjanak: *Házi* II. 2. 186–187.

64 AICC 105 (1492 t.).

65 A következő céhekről és évekből maradtak fenn hiteles említések, köztük céhszabályzatok is, Kassán a XV. századból: táska- és erszénygyártók, 1439: TT 1887. 783; kereskedők, 1446: MGSz V (1898) 31; szücsök, 1448: TT 1889. 183; szabók, 1457: TT 1893. 187; bognárok, esztergályosok és asztalosok egyesült céhe, 1459: TT 1899. 184; nyereggyártók, 1461: MGSz XII (1905) 12; lakatosok, sarkantyúsok, páncélgyártók és kardcsiszárok egyesült céhe 1461: MGSz X (1903) 436; barchetkészítők, 1461: *Wenzel* 39; tímárok, 1467: MGSz XI (1904) 390; vargák, 1489: MGSz XI (1904) 391.

66 *Kemény Lajos*: Művelődéstörténeti adatok Kassa középkori iparához és kereskedelméhez. Történelmi Tár (= TT) 1887. 785–787. – Az előző jegyzetben említetteken kívül még mézesbábosok, mészárosok, övkészítők, ötvösök, kovácsok, kádárok, olajütők és fazekasok is szerepeltek a céhjegyzékben, az erszénygyártók viszont kimaradtak.

67 *Kováts* 92–93; *Demkó Kálmán*: A felső-magyarországi városok életéről a XV–XVII. században. Bp. 1890. 241; *Endrei Walter*: Patyolat és posztó. Bp. 1989. 229, 237, 239.

68 A céhbe tömörült mesteremberek – 1461. évi artikulusaik szerint – a *parchant*, *zwillich* és *tischtuch* (abrosz) készítését kívánták a maguk számára biztosítani, és távoltartani az olyan *leinwebereket*, akiknek a készítménye látszatra „ist dem zwillich gleich und ist schlechte leinwat”: *Wenzel* 39–43.

69 Ekkor Kassa város tanácsától határozatot eszközöltek ki azokkal a *leinweberekekkel* szemben, „die in ir hantwerch gegriffen haben”: *Wenzel* 37–38.

szövés visszaszorulására, elenyészésére vall; a későbbiekben már nincsen nyoma. A *tuchmacher* nevezeten pedig kétségtelenül elsősorban *lanifex*eket, csapókat kell érteni. Hiszen a városi *Bürgerbuch* szerint az a hat kézműves is, aki pár évvel azelőtt, 1508-ban mint *tuchmacher* költözött Kassára és nyert polgárjogot, Nagymihályról és Nagykaposról érkezett;⁷⁰ márpedig mindkét mezővárost éppen a szűr(ke)posztóművesség telephelyeiként ábrázolják forrásaink. A Zemplén megyei Nagymihályban szürkekallómalomok működését (*tria instrumenta pro pannis griseis apta, vulgo kewlyw dicta*) és Csapó (Chapo), illetve *lanifex* foglalkozásnevű lakosok (öt személy) jelenlétét már egy 1449-ben kelt birtokosztálylevél tanúsítja.⁷¹ Az Ung megyei Nagykaposon csak egy 1566. évi urbáriumból tűnnek elő, de bizonyára nem előzmény nélkül, Csapó (Chiapo, Chapo) nevű lakosok, személyek;⁷² később pedig a „kaposi szűr” (szürköpönyeg), különböző méreteken, úgyszólván márkanévvé vált az északkeleti megyék árszabályzataiban (limitációiban).⁷³

Ami a Kassához még közelebb eső, Abaúj megyei mezővárosokat illeti, közülük a délebbre fekvő Szikszóból vannak XVI. századi adataink csapók tevékenységére: 1521-ből⁷⁴ és 1562-ből.⁷⁵ Magára Kassára vonatkozóan csak egy idevágó korabeli adatra bukkanunk: a városi bíróság *protocollum*ának 1588. évi bejegyzésére arról, hogy bizonyos Csapó (Chapo) Györgyöt a felesége megcsalta és meglopta, amiért megvesszőzésre és a város tízmérföldes körzetéből való kitiltásra ítélték.⁷⁶ A bejegyzésbe foglalt tényállásnál érdekesebb persze számunkra annak megfigyelése, hogy a *lanifex*nek megfelelő magyar kifejezés most már Kassán is felváltotta vagy kezdte felváltani a németet: ahogy a környékbeli mezővárosokban, úgy itt is a *csapó* szó vált a szűrposztókészítő foglalkozás-, illetve családnevévé. Ez nyilvánvalóan a város magyar nemzetiségű lakossága jelentős gyarapodásával függött össze, amit főleg a török hódította területről vagy annak közelségéből való gyakori beköltözés idézett elő a XVI. század közepétől fogva. Nemcsak magyar kereskedők települtek ide Debrecenből, Nagyváradról, Szegedről (köztük a vagyonos Pap család tagjai),⁷⁷ hanem a magyar nevű kézművesek száma is megnövekedett (bizonyára megint a közelebb eső mezővárosokból való beköltözés révén): az imént idézett bírósági jegyzőkönyv-

70 Erik Fügedi: Kaschau, eine osteuropäische Handelsstadt am Ende des 15. Jahrhunderts. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* II. (1956) 205.

71 Nagy Gyula: A nagymihályi és szűrai gróf Sztáray család oklevéltára. II. Bp. 1889. 442–443.

72 Richard Marsina a Michal Kušik: Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku I. 222–223.

73 Lehoczky Tivadar: Adatok árszabályzatunk történetéhez. MGSz I (1894) 351; Az Mester Emberek Műveinek árazása. Csapók, gubások és szürszabók, süvegesek és kalaposok árszabásai 1597–1821. Szerk. Flórián Mária. Bp. 1995. 38.

74 Bácskai Vera: Magyar mezővárosok a XV. században. Bp. 1965. 37.

75 Kemény Lajos: Abaúj-Torna vármegye története 1527–1648. In: Történelmi Közlemények Abaúj-Torna vármegye és Kassa múltjából (= TKAK). Szerk. Czobor Alfréd és Kemény Lajos. V (1914–1915) 21.

76 Franz von Krones: Das Gerichtsprotokoll der kön. Freistadt Kaschau in Ober-Ungarn aus den Jahren 1556–1608. In: Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung XII (1891) 624.

77 Takáts Sándor: Kassa kereskedői 1557-ben. MGSz XIII (1906) 125; vö. IX (1902) 312; *Granasztói György*: A kassai kereskedelem a XVI. században. In: Gazdaság, társadalom, történetírás. Emlékkönyv Pach Zsigmond Pál 70. születésnapjára. Szerk. Glatz Ferenc. Bp. 1989. 65; *Szakály Ferenc*: Mezőváros és reformáció. Bp. 1995. 190–191, 196, 200.

ben, amely 1556-tól 1608-ig terjed, a Csapón kívül Szűcs, Szabó, Fazekas, Lakatgyártó, Kerékgyártó, Asztalgyártó és Borbély nevezetűekről is olvashatunk.⁷⁸

Az 1620-as évektől fogva azután bővebben csörgedeznek a (szűr)posztóművességre vonatkozó kassai források. A híres-neves kereskedő, Almássy István bírói hivatalviselése idejében (1627–1629) jegyezték fel, hogy a városbeli posztókészítők a környék földbirtokosaitól vették a gyapjút; Lőrinc kassai posztócsinálót név szerint is említették.⁷⁹ 1633-ból maradt fenn egy olyan kimutatás, amelyben a városi adószedők a Kassa alsó és felső *hostatjában* (külvárosában) lévő majorok és kertek tulajdonosaitól (köztük „Almási István úr”-tól) befizetett adókról számoltak el a tanácsnak. Ez a jegyzék sok magyar iparosnév – Kovács, Szabó, Varga, Molnár, Mészáros, Fazekas, Ács, Kőműves, Ötvös, Fésűs, Gombkötő, Csiszár, Bodnár, Kerékjártó, Lakatjártó, Pajzsjártó, Takács és mások – mellett (akiknek a sorában csak elvétve akadt egy-egy Schmidt, Gerber vagy Wagner nevezetű) az Alsó Hostatban Csapó Istvánt, a Felsőben Csapó Lőrincet, Csapó Tamást, két Csapó Jánost, valamint Szürszabó (Zurzabo) Jánost tüntette fel.⁸⁰

Még Almássy István hivataloskodását megelőzően, 1626-ban panaszkolt fel Kassa közgyűlése (*communitaseu centumviri*), hogy „az mesteremberek [...] minden műveket, valamint akarják, úgy” [= olyan áron] adják, és kérte fel a városi tanácsot: „találjon módot benne [...], hogy illendő ára legyen mindennek”.⁸¹ Ez a kíváncsi forma szerint is az 1625. évi soproni országgyűlés 40. cikkülésének felelt meg, amely az ármegállapítás jogát a királyi Magyarországon az egyes törvényhatóságokra ruházta;⁸² Bethlen Gábor fejedelem viszont az uralma alá vont hét felső-magyarországi vármegyében a limitáció kérdését átfogóan, az országgyűlési végzésekre támaszkodó erdélyi gyakorlathoz hasonlóan akarta szabályozni.⁸³ A párthíve, Perényi Ferenc Abaúj megyei főispán elnökletével 1626. március 24-én Kassán tartott gyűlésen a felső-magyarországi vármegyék olyan általános árszabályzatot fogadtak el, amelyet mind a hét vármegyére (Abaúj, Kassa szabad királyi várossal, Borsod, Zemplén, Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs)⁸⁴ kiterjedő hatályúnak szántak. Ez, a „szabómesterekre” vonatkozó előírások során egy „nagy szűr” (= szürkőpönyeg) árát 1 forint 30 dénárban, az „inasnak [= gyermeknek, fiatalnak] való szűrét” 75 dé-

78 *Kronica* 623, 626, 630, 632, 634, 638.

79 *Kerekes György*: Nemes Almássy István kereskedő és bíró. 1573–1635. MGSz IX (1902) 319.

80 Idézi *Wick Béla*: Kassa története és műemlékei. Kassa 1941. 96–100.

81 *Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen*: Corpus Statutorum Hungariae Municipium (= CSHM). II. 2. Bp. 1890. 155, 174–175.

82 *Corpus Juris Hungarici*. 1608–1657. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1900. 260–261.

83 A magyarországi és erdélyi gyakorlat különbözőségéről és a kérdés nemzetközi háttéréről Szűrőművészet és árszabályozás a fejedelemség-kori Erdélyben c. dolgozatomban írtam. In: *Szomszédaink között Kelet-Európában*. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Szerk. Glatz Ferenc. Bp. 1993. 45–46, 53.

84 Továbbá Máramaros, Kraszna és Közép-Szolnok megyére. – Az 1626. évi kassai limitáció előzményeiről, 1623–1624-től kezdve, *Kerekes György* közölt iratokat: Kassa város jegyzőkönyveiből. *Történelmi Tár* (= TT). Új folyam IX (1908) 97, 100–102, 105–106.

nárban szabta meg; a szűrnapdrág (hozott anyagból való) csináltatásának munkadíját 6 dénárban, a szürdalmányét 16 dénárban limitálta.⁸⁵

Bethlen Gábor halála (1629. november 15.) után a hét felső-magyarországi vármegye, Kassa városával együtt, visszaszállt II. Ferdinánd királyra, és ezzel visszaállt az árszabályozás ott szokásos régebbi rendje is. Eszerint az illető törvényhatóság fel-szólította az egyes céheket, hogy az általuk készített iparcikkek árára előterjesztést tegyenek; a város vagy megye azután az előterjesztések alapján – esetenként jóvá-hagyva, többnyire azonban lefelé „corrigálva” – bocsátotta ki az érvényes árszabá-sokat.⁸⁶ Így történt Kassán is, amelynek tanácsa 1635. február 1-jei kelettel egyszer-re 27 céh limitációját adta ki.⁸⁷ Figyelmet érdemel itt, hogy a vászonszövők most már nem a német *leinweber*, illetőleg *czwillicher*, hanem a magyar *takács* néven sze-repeltek a céhek sorában – aminthogy a szürposztócsinálók sem *wollenweber*ként (vagy *lanifex*ként), hanem immár „szűrűcsapó céh” elnevezéssel jelentek meg. Ké-szítményük árát pedig úgy limitálta az 1635. évi rendelkezés, hogy „egy vég szűrt” (= szürposztót) – amelyből 4–5 szürköpeny tellett ki – 5 forint 50 dénárért árusítsa-nak.⁸⁸ Ha ezt egybevetjük a középrendű, angol eredetű karasia végenként 33 forint körüli és az annál gyengébb minőségű morvai kisznicér végenként 23 forint körüli árával – amennyire a kassai szabócéh 1627. évi limitációja becsülte a vásármíves szabók által gyakran használt-keresett ruhaanyagokat⁸⁹ –, akkor újabb tájékoztatást kapunk a szürposztó árszintjének alacsony voltáról.

A XVII. század közepéről még mindig vannak adataink a kassai csapókról. A vá-rosbeli ház- és házrész-tulajdonosok, valamint bérletben lakók 1650. január 14-i keltezésű névsorában – számos kézműves foglalkozást jelentő családnév között – Tesber Csapó János, Szarka Csapó János és Czapó (!) Bálint neve hívja fel rájuk a figyelmet,⁹⁰ s ide tartozik talán Fulló Miklósé is, tekintettel arra, hogy a latin *fullo*

85 A rendelkezés egyes, a szürposztóval rokonmű termékeket is érintett. Egy „nagy darócujjas” árát 1 forint 25 dénárban, egy „nagy gubáét” 1 forint 75 dénárban, „inasnak” valót 75 dénárban állapította meg. Egy sing darócért 8–12 dénárt, egy sing pokrócért 16 dénárt írt elő: *Lehoczky Tivadar*: Adatok árszabályzatunk történetéhez. MGSz I (1894) 347. – A kassai sing 62,2–62,5 cm. Lásd *Bogdán*: 59–60; vö. fentebb a 32. jegyzettel.

86 Lásd *Tagányi Károly* megjegyzéseit: MGSz VII (1900) 276.

87 A kiadományban a következő céhek szerepeltek: szabó, szűcs, mészáros, varga, ötvös, lakatos, kerék-gyártó, csiszár, csizmadia, gombkötő, köteles, kőműves, kovács, asztalos, nyeregyártó, szijgyártó, sütő, süveges, rézfazekas, kannagyártó, *nyírő*, *szűrűcsapó*, *takács*, gerber (= tímár): A kassai céhek ár-szabása (limitatiója). Közli: *Kerekes György*. MGSz VIII (1901) 471–483. – A megelőző évekből is közölte 15 kassai céh árszabását *Kemény Lajos*: MGSz VIII (1901), 25–41. A nyírőcéh szerepelt köztük (egyetlen taggal!), a csapó és takács céh nem.

88 Kis tételben a fehér szürposztó singjéért 21 dénárt, a tarkáért, amely pokrócnak való, 15 dénárt szá-mítanak: MGSz VIII (1901) 482.

89 MGSz VIII (1901) 39. – A kassai szabócéhnek II. Ferdinánd által 1628-ban megerősített szabada-lomlevele csak „váltómíves” és „vásári míves”, tehát hozott anyagból megrendelésre dolgozó, ille-tőleg vásároló szabókról szolt; szürszabókat külön nem említett: *Wick* 287. – De, mint fentebb a 85. jegyzetből és a hozzá tartozó szövegrészből kitűnik, szürposztóból is dolgoztak, illetve árusítottak köpenyt, dolmányt, nadrágot.

90 *Kerekes György*: Polgári társadalmunk a XVII. században. Schirmer János 1625–1674 kassai keres-kedő üzleti könyve alapján. Kassa 1940. 51–53, vö. 38, 45, 48.

szó (amely kallózót jelentett a klasszikus és a középkori nyelvezetben egyaránt) a magyarországi latinságban *csapó* értelemben vált használatossá.⁹¹ Kassa város tanácsának, közgyűlésének, tisztségviselőinek és céhmestereinek ugyanez év június 24-én összeállított névjegyzékében a takácscéhet Takács András és Takács Mátyás, a csapócéhet Csapó Mihály és Csapó János képviselte.⁹² Ám a következő évtizedekben – ugyan nem előzmény nélkül –⁹³ a helyzet megváltozott. A tíz évvel később, 1660-ban készült hasonló tartalmú névjegyzékben a takácscéh továbbra is két céhmesterrel: Erdélyi Takács Györggyel és Takács Mátyással szerepelt, de a csapócéh, úgymond, „absentálta magát”: távol maradt.⁹⁴ S hogy ez nem valaminő esetleges, alkalmi távollét volt, más források is tanúsítják, többek között „az czéheség toronyiról való – közel egykorú – inventárium”. Minthogy a legtöbb céhnek megvolt a maga „tornya”: bástyája, amelyet támadással szemben köteles volt védelmezni; a város vezetése időnként ellenőrizte ezek állapotát, hadi felszerelését. Amikor tehát a bíró parancsára 1658-ban „megjárták az czéhesek tornyait”, a többi között ez a lehangoló megjegyzés került róluk a leltárba: „Csapók tornya pusztá”.⁹⁵ Hasonló hangulatot kelt a kassai háztulajdonosok 1677. október 1-jén kelt összeírása is, amely – akárcsak a fentebb idézett 1650-ból való – megint sok iparosnevű személyt vett ugyan számba a város négy fertályában, köztük 3 Takácsot is, de Csapó immár nem fordult elő közöttük egy sem.⁹⁶ Ugyanezt a helyzetet tükrözi a kassai magisztrátus és közgyűlés 1687. december 20-i tanácskozása arról: szüntessék-e meg „mostani nehéz súlyos állapotban” azt a régi szokást, hogy a céhek megajándékozzák a bírót megválasztása alkalmából. Végül úgy döntöttek, hogy folytatják a régi gyakorlatot, de szerényebb mértékben: „*proportionate* [= aránylagosan] fog minden czéhnek az ajándéka limitáltatni [...], mesterségéből való munka” szerint. Ebben az értelemben határozták meg tehát 34 céh ajándékát – köztük a takácscéhét: „egy tisztességes abroszt” –, de az ajándékozó céhek felsorolásából a csapócéh már kimaradt...⁹⁷

Az idézett adatsor alapján nagy valószínűséggel megállapíthatjuk, hogy a XVII. század második felében a kassai csapócéh elsorvadt: a szűrposztó művesség éppúgy elenyészett Kassa városában, mint jó másfél századdal korábban a barchetszövés.

91 A klasszikus szóhasználatra A. H. M. Jones: *The Cloth Industry under the Roman Empire. The Economic History Review. Sec. Series XIII. 2* (Dec. 1960). 190. – A középkori latinra *Carolus DuCange: Glossarium mediae et infimae Latinitatis. Editio nova aucta a Leopoldo Favre. V. Niort 1885. 442.* – A szó magyarországi csapó jelentésére lásd pl. a pápai csapómesterek 1608. évi céhszabályzatát (*statuta fullonum*): TT 1894. 652.

92 Ugyanekkor „nyíró céh nincs”, „késcesináló céh nincs”: *Kerekes* (1940) 28–31.

93 Hogy a kassai csapócéh már az 1620-as években sem bírt jelentős erővel, a város tanácsának 1627. január 21-i határozata is sejteti, amely az egyes céheknek tűz esetére előírt teendőiről szólt. A tűzoltásba bevont 24 céh között szerepeltek ugyanis a nyírók és takácsok is, de a csapók nem: TKAK II (1911) 118–119.

94 *Kerekes* (1940) 235–237; vö. 213.

95 TT 1890. 383–384.

96 Ha a családnévből nem derült ki az illető személy foglalkozása, akkor az összeíró gyakran hozzátoldotta azt is. Így a három Takács nevezetűn kívül szerepelt még a jegyzékben Szabota Márton takács. Hasonlóan a Lakatos meg Mészáros nevéken kívül Major János lakatos, Gabona Matteas mészáros stb. – A kassai belváros négy fertályja 1677. október 1-jei *visitatio*jának szövegét közölte Wick 135–140.

97 *Osváth Gyula: Adalékok Kassa város közbizalmi helyzetéhez és közigazgatási szervezetéhez I. Lipót koráig. Kassa 1918. Oklevéltár 178–181.*

Ugyanakkor azonban egy pozitív adatsor is szemünkbe ötlük: a „vidéki” csapóipar új telephelyének kialakulása Kassától délre, az Abaúj megyei Göncön. A Hernád menti mezővárosra figyelmünket ebben a vonatkozásban a kassai Kalmár Gergely deák fentebb már idézett üzleti feljegyzései hívják fel, aki az 1570-es években és az 1580-as évek elején elég gyakran megfordult áruival Kassa és Krakkó között: főleg bort exportált és posztót meg heringet hozott be. „Regestuma” szerint ugyanis szegődött szolgáinak természetbeni illetményként középminőségű morva posztóból varrott dolmányt, viszont szűrposztóból készült köpönyeget adott, s az egyik alkalommal (1578) külön is megjegyezte, hogy a szűrt, kassai kereskedő léteire, éppen Göncön vásárolta 1 forint 18 dénárért.⁹⁸ A dolog nyitja vélhetően abban rejlik, hogy éppen erre az időre kezdett kibontakozni a szűrscapóipar Göncön. Míg a mezőváros adózó lakosainak legrégebb ismert névsora szerint 1557-ben még nem élt itt Csapó nevű személy, addig 1579-ben már hármat vettek számba: Csapó (Chapo, Czyappo) Andrást, Istvánt és Mártont. S számuk, ha nem is egyenletesen, de tovább növekedett. 1584-ben már öt Csapót, 1597-ben ugyancsak ötöt – és a sok Szabó nevezetű között három *zwrmwest* (= szürmívest, szürszabót) – jegyezték fel; 1610-ben csak négyet: Csapó (Chapo) Balázst, Dávidot, Embert (!) és Mihályt; de 1619-ben már kilencet, 1640-ben pedig tizenkettőt: Csapó (Czapó) Andrást, Dánielt (ilyen nevűt kettőt is), Györgyöt, Istvánt, Jakobot, Jánost, Lőrincet, Mártont, Mihályt, Mihályné (!) és Miklóst.⁹⁹ Amikor a Thurzó család kihaltával Göncöt III. Ferdinánd király Csáky Istvánnak adományozta, aki az eddig szokásos úrbéri szolgáltatásokat tetemesen megemelte, akkor a földesúr és a gönci lakosok véres konfliktusában (1650) éppen Csapó Mihály volt a helybeliek egyik vezetője, hangadója.¹⁰⁰

Talán nem tévedünk, ha a két ellenkező tendenciájú adatsor egybevetéséből arra következtetünk, hogy a Göncön megjelenő csapómesterek jórészt éppen Kassáról települtek át a „szabadalmas” mezővárosba¹⁰¹ (nem láthatván persze előre, hogy a Thurzók után milyen féktelen földesúrral fognak itt szembesülni). A folyamatot pedig úgy értelmezhetjük, hogy az iparosok mozgásának, lakóhely-változtatásának iránya megfordult ekkoriban a korábbiakhoz képest: a XVI. század elején, mint láttuk, a vidék mezővárosaiból, Nagymihályról és Nagykaposról költöztek be Kassa városába a posztócsinálók, csapómesterek; a század utolsó és a XVII. század első évtizedeiben viszont Kassáról vándoroltak el, húzódtak ki a vidékre.

Sőt ez idő tájt már a nemesek között is számon tartottak Göncön Csapó nevezetűeket: 1674-ben a helység egyik felében öt személyt.¹⁰² A XVII. század közepe körül egyébként is számos olyan nemeslevelet hirdettek ki Abaúj megyében, amelyet iparos nevű adományozottak részére állítottak ki. Köztük nemcsak Szabók, Nyereg-

98 Kalmár Gergely deák regestumja kereskedéséről 1574–82. MGSz X (1903) 71–75, 93; vö. fentebb a 4. jegyzettel.

99 Iványi Béla: Gönc szabadalmas mezőváros története. Karcag 1926. 83, 87, 97, 106–107, 111.

100 Iványi 48–51.

101 Iványi 40–42, 60–61; Illéssy János: A községi kiváltságlevelek jegyzéke a királyi könyvek alapján. MGSz V (1898) 227.

102 Iványi 83.

gyártók vagy Bodnárok, hanem Csapók is akadtak.¹⁰³ Ezek a „levelesített nemesek” alighanem felhagytak már a nevükben jelzett kézműves foglalkozással, de kétségtelen, hogy felmenőik ilyen szakmát űztek.

Mindezt figyelembe véve bízvást elmondhatjuk, hogy amikor Abaúj vármegye 1696-ban újabb részletes limitációt adott ki, amely a szűrszabók és szűrcsapók termékeire is kiterjedt, akkor ezek a termékek, legalább részben, ha már nem is kassai, de Abaúj megyei mesteremberek műhelyeiből kerültek ki.

Az 1696. december 10-én kelt limitáció „egy jó öreg ujjas galléros csapó szűr” (szűrköponyeg) árát 2 forint 50 dénárban, „inasnak valóét” 1 forint 50 dénárban szabta meg, ami szinte pontosan kétszerese volt a fentebb idézett 1626. évi előírásnak. A hozott anyagból készülő szűrnapdrág varrásának munkadíja is hasonló arányban emelkedett azóta: 6 dénáról 12 dénárra. S míg az 1635. évi szabályzat a szűrposztó egyes fajtáinak árát, mint láttuk, singenként 15–21 dénárban limitálta, addig az 1696. évi rendelkezés már 24–48 dénárt engedélyezett. Az 1620–1630-as évek óta tehát Abaúj megyében a különböző szűrkészítmények ára – kamarai forintban számolva – átlagosan megduplázódott.¹⁰⁴

*

A kassai posztóipar gyengesége, lehanyaglása, ill. hiánya a tárgykörrel foglalkozók figyelmét eddig sem kerülte el. A felvidéki (szlovákiai) céhek XV–XVIII. századi történetének jeles kutatója, Anton Špiesz ezt annak tulajdonította, hogy „mivel a posztókészítés olyan mesterség volt, amely nem helyi, hanem szélesebb piacokra irányult, Szlovákia néhány legfontosabb kézműipari központjában – így Kassán, Eperjesen, Pozsonyban – a posztóművesek majdnem teljesen hiányoztak.”¹⁰⁵

Ez a kissé homályos fogalmazás alighanem ahhoz hasonló véleményt rejt magában, mint amelyet korán elhunyt kiváló kollégánk, Szűcs Jenő világosan és élesen fejtett ki, nemcsak a kassai, hanem az egész magyarországi posztóipar perspektíváját illetően: „A szövőipar fejlődését eltorzító tényező kétségtelenül az ország külkereskedelmi helyzete. A gyapjúipar nem tudja felvenni a versenyt a nagy tömegben benyomuló külföldi áruval.” Az „Európa nyugatibb részein, nagyobb városokban hatalmasra duzzadt szövőipar erőteljes és fékezhetetlen versenye” – ebben állt textilipari fejlődésünk „súlyos tragikumja”.¹⁰⁶

Hogy Kassa és más városaink gyapjúszövőiparának fejlődését a nagyméretű külföldi posztóimport erősen korlátozta, nyomasztó és vitathatatlan ténye gazdaságtör-

103 *Czobor Alfréd*: Abaúj vármegyében kihirdetett címeres nemeslevelek. In: TKAK III (1912) 237; IV (1913) 166; V (1914–1915) 116–117.

104 A darócszövet singjének ára még nagyobb mértékben nőtt: 8–16 dénáról (1626) 60 dénár (1696). Az utóbbi árvetés azonban a szűrposztónál szélesebbre méretezett (egy singnél szélesebb) darócra vonatkozott. Minderre lásd *Acsády Ignác*: Régi árviszonyok. MGSz I (1894) 94 (kivonatossal, hibás datálással); *Seresné Szegőfi Anna*: Abaúji limitációk. In: Abaúj néprajza (az 1983. szeptember 22-i tájkonferencia anyaga). Szerk. Viga Gyula. Miskolc 1983. 62–63.

105 *Anton Špiesz*: Remeslo na Slovensku v období existencie cechov. Bratislava 1972. 300–301.

106 *Szűcs Jenő*: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bp. 1955. 79, 181–182, 186. – Ez a nézet azután közkeletűvé vált szakirodalmunkban. Lásd pl. *Fügedi* 205; *Endrei* 42 s köv.

ténetünknek. Ám tény az is, hogy az észak- és nyugat-magyarországi városokba beáramló posztóbehozatal kisebb részben németalföldi (és itáliai) *finom* posztó, zömében pedig középminőségű áru – angol eredetű karasia és főleg cseh–morva–sziléziai gyártmány – volt;¹⁰⁷ így nem vagy alig érintette a textilpiac harmadik, *alsó* szektorát, amelyet a szűrposztó és rokonmű olcsó gyapjútermékek képeztek.¹⁰⁸ A nyomasztó posztóimport tehát a kassai *szűrposztó* művesség le hanyatlására, a csapómesterség elenyészésére nem nyújt adekvát magyarázatot.

De fenntartással kell fogadnunk azt a hazai iparfejlődés megtorpanását általában indokoló okfejtést is, amelyet Szűcs Jenő Sopron és vidéke példájából kiindulva, már a XVI–XVI. század fordulóján megpendített,¹⁰⁹ s a XVI–XVII. századi fejleményekről szólva részletesen előadott, hogy ti. a kézművesség terjedése mezővárosban és falun a szabad királyi városok ipari piackörzetének „széttöredezését”, „felbontását” jelentette, s az iparnak a városokban való koncentrálódását gátolva, az iparfejlődés normális menetét megakasztotta, azt deformálta, eltorzította.¹¹⁰

Rá kell ugyanis mutatnunk arra, hogy a kézművesség vidéki telephelyeinek kialakulása, a régi városgazdasági körzetek felbomlása nem valaminő magyarországi, illetve középkelet-európai sajátosság vagy éppen deformálódás volt, hanem egyik előfeltétele az országos belső piac majdani tőkés jellegű integrálódásának: egy olyan, a XVI–XVIII. században számos nyugat-európai országban is lejátszódó folyamat, amelyre – mint a tőkés iparfejlődés szükségszerű előzményére – a manufaktúra „kettős alapjáról” szólva már Marx felfigyelt;¹¹¹ amelyet Sombart a középkor végén még egyértelműen domináns városi ipar kora újkori „rusztikalizálódásának” nevezett;¹¹² s amelyet újabban Mendels „protoindusztrializációként” értelmezett.¹¹³

A baj „csak” az volt, hogy *ebből* a kora újkori protoindusztrializációból, egyéb feltételek hiányában, nem nőtt ki tőkés indusztrializáció Magyarországon.

107 Lásd erről dolgozatomat: Zur Geschichte der Handelsbeziehungen zwischen Österreich und Ungarn im 15. und 16. Jahrhundert. In: Mittheilungen des österreichischen Staatsarchivs 25 (1972) 244–256; valamint *Pákh Judit*: A szövetbehozatal szerepe és struktúrája Bártfa, Eperjes, Kassa és Lőcse külkereskedelmében a XVI. század végén. In: Történeti Statisztikai Tanulmányok 4 (Bp., 1980) 31–39. – A XVII. századi fejleményekre pl. T[agányi] K[ároly]: Lőcse, Késmárk, Eperjes és Kassa vámmentes árubehozatala 1610-ben. MGSz VI (1899) 284–285; *Takáts Sándor*: Posztóbehozatal Morvából 1619-ben. MGSz VI (1899) 195–196.

108 A *loden* behozatala, a pozsonyi és a soproni harmincadon át, a XV. században is csekély méretű volt (lásd fentebb a 47. és 48. jegyzetet); az 1542. évi nyugat-magyarországi harmincadnaplókban pedig már elő sem fordult (lásd *Ember Győző*: Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén. Bp. 1988. 75–78.)

109 *Szűcs* 179–181.

110 Ilyen körülmények között „a városi céhes ipar még néhány kulcsiparágban sem tudott a maga számára szélesebb belső felvevőpiaci régiót integrálni”: *J. Szűcs*: Das Städtewesen in Ungarn im 15–17. Jahrhundert. In: La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie (1450–1650) Red. par Gy. Székely et E. Fügedi. Bp. 1963. 119, 123, 146.

111 *Marx Károly*: A tőke. I. Bp. 1948. 398, 510, 808.

112 *Werner Sombart*: Der moderne Kapitalismus. München–Leipzig 1928. II. 1. 803–804.

113 *Franklin F. Mendels*: Proto-Industrialization: The First Phase of the Industrialization Process. Journal of Economic History. 1972. – Vö. *Gyimesi Sándor*: A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korában. Bp. 1975. 51–55.